

BOLALARDA SEZGI TURLARINING SHAKLLANISHI**Boboraxmatov Anvar Elmamatovich***Ko'kdala tumani 1-son kasb-hunar maktabi psixologi*

Annotatsiya: *Sezgi qobiliyatining ba'zi turlari insonda ona qornidaligi davridayoq shakllanadi hamda tug'ilgandan keyin vaqt o'tishi, o'sib-ulg'ayishi, ichki va tashqi omillar ta'sirida yanada mustahkamlanadi.*

Kalit so'zlar: *sezgi, ko'rish, eshitish, qobiliyat, maktab, o'quvchi, xotira, qobiliyat, layoqat, iqtidor*

KIRISH

Sezgi – tashqi olam va o'z tanamiz to'g'risidagi barcha ma'lumotlarni bilishning dastlabki manbai. Organizm bir me'yorda rivojlanishi uchun tashqi muhitdan hamisha axborot olib turishi kerak. Bu ma'lumotning ko'payib yoki kamayib ketishiga organizm moslashib borishi zarur, aks holda sezgi va idrok orasida nomutanosiblik yuzaga kelib, asab tizimida funktsional buzilishlar ro'y beradi.

Fanda sensor izolyatsiya degan tushuncha bor. Kosmonavtlarni tashqi axborotlardan to'la izolyatsiya qilib, ularning asab tizimi chuqur o'rganiladi va koinotda yashashga moslashtiriladi. To'la va qisman sensor izolyatsiya sinaluvchilarda olib borilganda, bir necha soatdan so'ng ular ahvoli yomonlashganidan shikoyat qilib, tadqiqotni to'xtatishni iltimos qilishgan. Bundan bir necha yil oldin AQSh da infektsiya tushish xavfini mutlaqo yo'qotish uchun murakkab operatsiya o'tkaziladigan xonalarga umuman oyna qo'yilmagan va faqat eshik bo'lgan, xolos. Bunday xonalarda uzoq vaqt davom etadigan operatsiyalar paytida jarrohlarni ruhan charchab qolavergan va bu holat operatsiyaning sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Bundan ko'rinib turibdiki, eng murakkab jismoniy va aqliy mehnatni talab qiluvchi sharoitlarda sezgi a'zolarimizga tashqi olamdan tushuvchi axborotlarning ta'sir doirasi o'ta kengdir. Bu va boshqa dalillar inson organizmining tashqi dunyodan sezgilar tarzidagi taassurotlarga ega bo'lish ehtiyoji naqadar kuchli ekanligidan dalolat beradi.

Sezgi qobiliyatining ba'zi turlari insonda ona qornidaligi davridayoq birmuncha shakllanadi hamda tug'ilgandan keyin vaqt o'tishi, o'sib-ulg'ayishi, ichki va tashqi omillar ta'sirida yanada mustahkamlanadi. Eshitish sezgisi orqali biz atrofimizda kechayotgan voqea-hodisalarni eshitamiz, anglaymiz, fikr yuritamiz va munosabat bildiramiz. Bizning bunday munosabatimiz tashqi omillarga nisbatan befarq emasligimizni bildiradi. Insonlarda sezgi qobiliyati asosan, maktab yoshidagi bolalarda juda faol rivojlangan va ma'lumotlarni ko'rish, eshitish va yozish orqali tez qabul qiladi va xotirada juda uzoq muddat, balki, keksa yoshigacha saqlanib qolish xususiyati bilan juda ahamiyatlidir.

“Sezgi deb - atrofimizdagi narsa va hodisalarning sezgi a'zolarimizga bevosita ta'sir etishi natijasida ularning ayrim belgi va xususiyatlarini miyamizda aks ettirilishini aytamiz.” Ko'rish va eshitish sezgisi eng yuksak rivojlangan sezgilar qatoriga kiritiladi. Maktab o'quvchilarida ko'rish sezuvchanligi va bitta ko'rgan narsasini xotirada saqlab qolish qobiliyati katta yoshli insonlarga nisbatan ancha yaxshi rivojlangan. Butun bir dars mobaynida doskaga yozilgan ma'lumotlar o'quvchi xotirasiga ko'rish orqali hamda o'qituvchi leksiyasini eshitish orqali qabul qilinadi va saqlanadi. Universitet talabalaridan farqli ravishda maktab o'quvchilarida xotira tiniq va ko'p ma'lumotni qabul qila olish xususiyatiga ega bo'ladi.

“Analizatorlarning o'zaro munosabati va mashq qilish natijasida sezuvchanlikning ortishi sensibilizasiya deb ataladi. Masalan, mashq qilish natijasida musiqa bilan shug'ullanadigan bolalarda past, baland ohanglarni eshitish qobiliyati rivojlanib boradi.” Chindan ham shunday, maktab yoshidagi bolalarda boshlang'ich tarzda alifbo o'rgatiladi, keyin sekin-sekin qo'shib yozishni va gaplar, matnlar yozish ko'nikmalarini shakllantiriladi. Hamda keyin kuzatishimiz mumkinki, ularga og'zaki diktant aytilganda ular bemalol yoza oladi, negaki ularning eshitish sezgirligi va xotiradagi yuklangan ma'lumotlari yordam beradi.

Biz maktabga bolalarni qabul qilish jarayonida ularning aqliy faoliyati va iqtidorini, sezuvchanlik qobiliyati va intilishini inobatga olgan holda qabul qilishimiz kerak deb o'ylayman. Chunki bir xil yoshdagi bolalarning hammasi ham bir xil aqliy imkoniyatga va iqtidorga ega emas. Ulardagi sezgi organlari va ma'lumotlarni qabul qilish jarayonlari ham har xil. Bitta mavzu matni doskaga yoziladi va o'quvchilarga ko'chirib yozish vazifasi beriladi. Bitta sinfdan o'tacha 25 nafar o'quvchi bo'ladigan bo'lsa, ulardagi ma'lumotni qabul qilish qobiliyati, ko'chirib yozish tezligi, bilim ko'nikmasi ham har xildir. Ko'pchilik sinflarda orqada qoladigan, o'zlashtirishi qiyin bo'lgan o'quvchilar ham bo'ladi. Pedagoglar ular bilan alohida yoki ko'proq ishlashlari, mashg'ulotlar olib borishlari maqsadga muvofiq bo'ladi.

Sezgilarining rivojlanishida o'spirinlar psixologiyasi bilan bog'liqlik jihati mavjud. Yaratilgan shart-sharoitlar ostida o'spirinning aqliy va axloqiy jihatdan o'sishiga o'ziga xos sifatlar va fazilatlar namoyon bo'ladi. Yuqori sinf o'quvchilari o'zlarining sezgi qobiliyatlarining o'sishi natijasida ijtimoiy hayotda faollikka harakat qiladilar, dolzarb muammolarni hal qilishda ishtirok eta boshlaydilar.

Ularning ijtimoiy hayotda faol qatnashishi, ta'lim jarayonining ongida yanada rivojlanishi dunyoqarashining kengayishiga, sezgi qobiliyatining yanada ortishiga, qiziqishlarning ko'payishiga, yuksak insoniy tuyg'ularning vujudga kelishiga, bilimni o'zlashtirishga ijodiy yondoshishning kuchayishiga olib keladi. Maktab yoshidagi bolalarning sezgi qobiliyatlari yanada shakllanishi ularning oilada, maktabda mehnat va aqliy faoliyati ortishida, fanlarni o'zlashtirish ko'lemi kengayishida hamda mustaqil hayotga qadam qo'yishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktab yoshidagi bolalarning sezgi qobiliyatlari har xil rivojlanish bosqichida ko'rinadi va namoyon bo'ladi. Sezgilarning ahamiyatli jihatini ular o'rtasida turli xildagi psixologik testlar, o'yinlar o'tkazish orqali bilib olishimiz mumkin.

XULOSA

O'quvchilardagi o'qishga bo'lgan layoqatini yanada oshirish uchun ularga o'z o'rnida rag'bat ham berish kerak. O'quvchilarning iqtidori va sezgi layoqati atrof-muhit ta'sirida shakllanadi, rivojlanadi. Yaxshi muhit va tarbiya bo'lsa ulardagi qobiliyatlar o'sib boradi. Agar noqulay va nosog'lom muhit hukmronlik qilgan joyda tarbiyalansa, undagi bor bo'lgan iqtidor ham so'nadi, rivojlanishdan to'xtaydi. Shuning uchun har bir ota-ona farzandiga o'rnak bo'lishi va o'z o'rnida sog'lom muhitni, shart-sharoitni yaratib berishlari kerak, nazarimda. Pedagoglar va ota-onalar o'quvchilardagi iste'dod va sezgi qobiliyatlarining rivojlanishini vaqtida anglagan holda ularga to'g'ri yo'nalish berishlari kerak. Jamiyatimizda malakali kadrlarning yetishib chiqishlari, ularning vatanimiz taraqqiyotiga munosib hissa qo'shishlari uchun, avvalambor, maktab bosqichining metodik jihatdan mustahkamlanishiga, o'quvchilarga sifatli va to'g'ri ta'lim-tarbiya berilishiga katta ahamiyat qaratishimiz kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Umumiy psixologiya. E.G'oziyev. T, 1994.
2. Umumiy psixologiya. F.Xaydarov, N.Xalilova. T: 2010.
3. Umumiy psixologiya. B.Turakulov, Termiz, 2018.
4. Амиркулович, Х. С. (2021). ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ТАСВИРИЙ САНЪАТ АСАРЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ. Scientific progress, 1(3).
5. Амиркулович, Х. У. (2021). ТАРИХ ДАРСЛАРИНИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА МИНИАТЮРАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ЙЎЛЛАРИ. Scientific progress, 1(3).
6. Хайдаров С. (2021). Ўзбекистон тарихини ўқитишда миллий миниатюрадан фойдаланиш (Бобурнома мисолида). Academic Research in Educational Sciences. 2 (7). 760-764.
7. Khaydarov S,A. (2023). Using technologies in teaching social sciences. GALAXY INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (GIIRJ), (pp. 305-309). 11(9).